

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14636304>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI XALQARO PIRLS NAZORATIGA TAYYORLASHNING METODIK ASOSLARI

Nisanbayeva Akmaral Kaldibayevna

Nizomiy nomidagi TDPU. professor

Bugungi globallashuv hamda xalqaro integratsiyalashuv sharoitida o‘qitish tizimiga innovatsion texnologiyalarning keng ko‘lamda joriy qilinishi sababli o‘quvchilarning mantiqiy, tahliliy, tanqidiy, kreativ va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish orqali ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish shaxsga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi ta‘limning muhim jihati sifatida o‘sib kelayotgan avlodni davr talablari miqyosiga ko‘tarishni dolzarb masalaga aylantirdi. Xususan, boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini monitoring qilish yuzasidan o‘qish va matnni tushunish sifatini xalqaro o‘rganish PIRLS (The Progress in International Reading Literacy Study) talablarini amalga oshirishda o‘qish ta‘limi zimmasiga katta mas‘uliyat yuklaydi.

IEA – ta‘lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiya tomonidan tashkil etilgan PIRLS dasturi ta‘lim tizimiga ega bo‘lgan mamlakatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish fanidan o‘zlashtirish darajasini aniqlash va tadqiqotga jalb qilingan mamlakatlar tizimining e‘tiborga molik jihatlarini o‘rganishga qaratilgandir.

Garchi jahon standarti bo‘yicha boshlang‘ich maktablarda o‘quvchilarning o‘qish va matnni tushunish sifatini monitoring qilishga jalb etilgan mamlakatlarning o‘quvchilari yoshida sezilarli darajada farq bo‘lsa-da (Angliya, Yangi Zelandiya, Finlandiyada bolalar besh yoshdan, ko‘pgina mamlakatlarda olti-yetti yoshdan o‘qiydilar) talab hammaga bir xil qo‘yiladi[2;8].

PIRLS, TEMIS, FIMSS singari xalqaro dasturlar talablari asosida o'qitish sifatini oshirishdan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatimiz boshlang'ich ta'limi nufuzini oshirish, o'quvchilarimizning jahon reytingini oshirishni nazarda tutadi. Masalaga bu kabi yondashuv mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim tizimida o'qish savodxonligi, tinglab tushunish, tushunib ongli o'qish, ravon so'zlash, savodli yozish kabi lingvistik ko'nikmalari sifatini ta'minlashga olib keladi.

Boshlang'ich ta'limning 3-4- sinflarida o'quvchilar umumiy rivojlanishida muhim davr hisoblanadi. Mazkur davrda o'quvchilar o'qishni shu darajada o'zlashtirishlariga erishish zarurki, natijada egallangan bilimlar ularning yuqori sinflarda o'qitiladigan fan asoslaridan zarur bilim va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli egallashlarini ta'minlasga xizmat qilishi kerak bo'ladi.

Sanab o'tilgan xalqaro baholash dasturlari o'quvchilarning aynan matnda berilgan mazmunni qayta hikoyalashidan ko'ra unda aytilmoqchi bo'lgan fikrlarni anglab yetishlarini nazarda tutadi. Mamlakatimiz o'quvchilarining ilk ishtiroki bu sohadagi tajribalarimizning yetarli emasligini ko'rsatib berdi. Shu bois, boshlang'ich sinf o'quvchilarini tayyorlashda, ularning malakalarini oshirishda mazkur sohaga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning o'qish savodxonligi yuzasidan o'qish darajasini aniqlash, ta'lim jarayonida beriladigan ma'lumotlarni o'zlashtirish va ulardan amalda foydalanish bilan bog'liq qayta hikoyalash, kommunikativ kompetentligini aniqlash va uning sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratishadi. Bunda ular asosiy e'tiborini 4ta mezon bo'yicha baholashga qaratishlari maqsadga muvofiq:

- matnda berilgan ma'lumotni aniqlash;
- xulosalarni shakllantirish (adabiy tahlil);
- ma'lumotlarni talqin qilish va umumlashtirish (adabiy tahlil);
- matn mazmunini, til xususiyatlari va tuzilishini tahlil qilish (adabiy tahlil).

O'qish kitobidan o'rin egallagan turli janrlardagi badiiy asarlar tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarning asar mazmunini tushunish, asardagi voqea-hodisalarni qalbdan his qilish, asarni idrok etish, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholay bilish, ulardan

mustaqil xulosaga kela olish va shunday voqealarga duch kelganda o'zini boshqara olishga tayyorlaydi.

“Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi” fani talabalarni – bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchlarini metodik jihatdan tayyorlaydi, shuning uchun bu masalani bu fanga yuklab bo‘lmaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qish savodxonligi yuzasidan PIRLS nazoratiga tayyorlashda H.Bakievaning “4-sinf o‘qish darslarida adabiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish” nomli o‘quv qo‘llanmasi xalqaro baholash dasturlari talablari darajasida tahlil ko‘nikmalarini tarbiyalashga qaratilgan. Mazkur qo‘llanma kam sonli o‘quv adabiyotlaridan biri sifatida qaraladi va bu borada keng ko‘lamdagi ishlarni amalga oshirish talab etiladi. Bu kabi qo‘llanmalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarimizning xalqaro baholash dasturlarida samarali ishtirok etish muammosi va uning yechimi bilan bog‘liq masalalarni hal qilishga yo‘naltirilgan[4;56].

PIRLS(Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro baholash dasturi turli ta‘lim tizimiga ega mamlakatlarda o‘qish savodxonligi sifati va tendentsiyalarini davriy monitoring o‘rganish hisoblanadi. PIRLS xalqaro talablari o‘qish va tahlil uchun tavsiya etilgan matnning adabiy-badiiy, ijtimoiy, ma‘naviy, ma‘rifiy saviyasiga katta talablar qo‘yadi.

E’tirof etilayotgan dastur o‘quvchilardan o‘qish jarayonida sinf va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘qish ko‘nikmalarining ikki muhim jihatini egallashga e’tibor qaratiladi:

O‘qish savodxonligi asosan adabiy o‘qish tajribasini egallashga yo‘naltirilganligi.

O‘qish savodxonligi axborotni o‘zlashtirish va undan foydalanishga qaratilganligi.

Boshlang‘ich sinflarda badiiy va axborot matnlarini o‘qishda o‘qish qobiliyatining to‘rtta guruhi o‘ta muhim:

Matndan aniq talabqilingan ma‘lumotni topish.

Matn mazmunidan kelib chiqqan holda zarur xulosalarni shakllantirish.

Matnda mavjud axborotni talqin qilish va umumlashtirish.

Matnning mazmuni, lingvistik xususiyatlari va tuzilishini tahlil qilish va baholash.

O'quvchilar matnni o'qib, savollarga javob berishlari kerak. Ba'zi vazifalar taklif qilingan variantlardan to'g'ri javobni tanlashni talab qiladi, boshqalari esa erkin tuzilgan javoblarni talab qiladi. O'quvchilar mazkur muammoni bartaraf etishlarida o'qituvchining yordamiga tayanib ish ko'rishadi[3;177].

Ma'lumki, badiiy asarlarni o'qish bilan bog'liq holda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimida o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish, o'zligini anglashga yo'naltirish, Vatanga muhabbat tuyg'ularini kamol toptirishda boshqa o'quv predmetlari kabi bolalar adabiyoti namunalarini san'at asari sifatida o'rganish vazifalari yuklatilgan o'qish ta'limi alohida o'rin tutadi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'qish metodikasi yuzasidan aniq dalillangan, ilmiy asoslangan ko'rsatmalarga muhtoj. Metodika bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini adabiy ta'lim mazmuni va uni o'qitishga mustaqil, ongli yondasha oladigan, o'zgalarning tajribasini nafaqat o'rganish, balki ular faoliyatining natijalarini ongli ravishda tahlil qilib, to'g'ri xulosa chiqara biladigan bo'lishlarini ta'minlashga qaratilishi kerak[1;48].

Boshlang'ich sinflarda o'qish metodikasining asosi sifatida quyidagi didaktik qonuniyatlarni keltirish mumkin:

1. Ta'lim o'quvchilarning anglashlariga har tomonlama ta'sir etuvchi xarakterda bo'lishi.
2. O'quvchilar oldilariga qo'yilgan masalani aniq tushunishlari.
3. O'qituvchi yangi murakkab ta'limiy muammolarni tanish hodisalar holatida ko'rsata olish mahoratiga ega bo'lishi. Mamlakatimizning ushbu tadqiqotda ishtirok etishidan maqsad bir qator savollarga javob olishdir:

Boshqa mamlakatlardagi tengdoshlariga nisbatan o'zbek tilidagi boshlang'ich maktab bitiruvchilari qanchalik yaxshi o'qishadi?

O'zbek maktab o'quvchilarining o'qish savodxonligi qay darajada?

Oldingi o'quv davrlari bilan solishtirganda o'zgarishlar bo'lganmi?

To'rtinchi sinf o'quvchilari o'qishni yaxshi ko'radimi?

Oila savodxonlikni rivojlantirishga qanday hissa qo'shadi?

Bugungi kunda mamlakatimiz maktablarida o'qishga o'rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan?

O'zbekistonda o'qishni o'rgatish jarayoni boshqa mamlakatlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga egami va agar shunday bo'lsa, bu o'ziga xos xususiyatlar nimadan iborat? Boshlang'ich sinf o'qituvchilarimiz qo'llayotgan o'qitish usullari boshqa mamlakatlardagi o'qituvchilardan farq qiladimi?

Tadqiqot o'quvchilar tomonidan maktab vaqtida va maktabdan tashqarida eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning ikki turi baholandi:

- adabiy o'qish tajribasini egallash maqsadida o'qish;
- axborotni o'zlashtirish va undan foydalanish maqsadida o'qish. O'qish savodxonligi darslarida turli janrlardagi badiiy asar xususiyatlarini chuqur tushunish, mavjud adabiy bilim va tushunchalarni rejadagi asarlar tahliliga tatbiq etish o'qish darslarining sifat va samaradorligini ta'minlash bilan bir qatorda mustaqil va ijodiy fikrlaydigan fuqarolarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Matchonov va b. Boshlang'ich sinfdagi ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. – T.: Ishonch hamkor. 2021y 48-b..
2. Indiaminov N. va b. Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim texnologiyalari. 2014-y. 8-b.
3. Nisanbayeva, A. (2023). The importance of using innovative methods and approaches in teaching native language. Science and innovation, 2(B2), s-177.
4. H.Bakiyeva. 4-sinf o'qish darslarida adabiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirish. O'quv-uslubiy qo'llanma. –T.: Nodirabegim. 2021y.56-b.
5. M.Umarova va b. O'qish kitobi. 3-sinf uchun darslik. -T.: O'qituvchi. 2019-y. 84-b.